

ÉGI MÚZSA

ISTEN-ÉLMÉNY ÉS ISTEN-HIÁNY
AZ IRODALOMBAN

VOLKRA OTTÓ JÁNOS –
MAGYAR MÚZSA ALAPÍTVÁNY

Budapest – 2016

Szerkesztők:

HORVÁTH Réka
MDr. SIPOS Lajos CSc,
professor emeritus

Lektor:
PRONTVAI Vera

Az előszót írta:
Prof. Dr. HARGITTAY Emil

Az ajánlást írta:
MDr. SIPOS Lajos CSc,
professor emeritus

A borítón Csontváry Kosztka Tivadar
Magányos cédrus című festménye látható
(Janus Pannonius Múzeum, Pécs)

© Horváth Réka

TARTALOM

HARGITTAY EMIL: Előszó	5
1. <i>Ómagyar Mária-síralom</i> Beszélgetőtárs: MADAS EDIT.....	12
2. Különböző Mária-síralmak Beszélgetőtárs: SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ	25
3. Népénekek az írott és a néphagyományban Beszélgetőtárs: MEDGYESY S. NORBERT	36
4. <i>Boldogasszony Anyánk</i> Beszélgetőtárs: HUBERT ILDIKÓ	47
5. Beszélő köntös Beszélgetőtárs: MACZÁK IBOLYA.....	61
6. Pázmány és imakönyvek Beszélgetőtárs: BAJÁKI RITA.....	76
7. Esterházy Pál nádor imája Beszélgetőtárs: BAJÁKI RITA.....	89
8. <i>Cantus Catholici</i> Beszélgetőtárs: PAPP ÁGNES	103
9. Főpapi szövegek Beszélgetőtárs: BÁTHORY ORSOLYA	115

10. Mária-nap...	
Beszélgetőtárs: MEDGYESY S. NORBERT	129
11. A 20. század istenköltészetéről	
Beszélgetőtárs: POMOGÁTS BÉLA	141
12. Isten és ember viszonya az irodalomban	
Beszélgetőtárs: SZÉNÁSI ZOLTÁN.....	156
13. Pilinszky Jánosról	
Beszélgetőtárs: JELENITS ISTVÁN.....	169
14. <i>Kájoni énekeskönyv</i>	
Beszélgetőtárs: KŐVÁRI RÉKA	180
Köszönetnyilvánítás	196

14. KÁJONI ÉNEKESKÖNYV

HORVÁTH RÉKA: *Az Égi múzsa mai adásában szebbnél szebb énekeket vizsgálunk meg, mégpedig a Kájoni énekeskönyv műveiből válogatunk. Vendégemmel beszélgetünk az énekek műfajáról, keletkezéséről, tartalmukról, és más, hozzájuk kapcsolható kérdésekről, valamint az énekeskönyvet is bemutatjuk. Mivel zenés műfajról, énekekről beszélgetünk, a mostani adásunk különlegessége, hogy maga a vendégem éneklj majd el az énekeskönyv egy-egy gyönyörű énekét. – Vendégem Kővári Réka, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének tudományos munkatársa. – Akkor beszélgetésünket kezdjük azszal, hogy pár szóban elmeséli, milyen munkát is végez úgy általában az Zenetudományi Intézetben, és hogy a munkája során hogyan került látóterébe a Kájoni énekeskönyv vizsgálata?*

KŐVÁRI RÉKA: A kutatás mellett részmunkaidősként egyházenét és népzénet tanítottam OKJ-képzés keretében a váci Zeneművészeti Szakközépiskolában, majd a budapesti Kodály Zoltán Magyar Kórusiskolában. A *Kájoni énekeskönyvet*¹ még középiskolásként ismertem meg a budapesti nyári kántorképzőn Jáki Sándor Teodóz bencés atya népének óráin, ugyan még csak hírből, „Kájoni *Cantionale*”-ként emlegetve, illetőleg a ma használatos *Éneklő egyház*, katolikus énekeskönyv néhány énekének szövege erejéig. Ugyancsak még a múlt évezredben kerültem kapcsolatba egy tanulmányút során az Intézet Népzenei Osztályának néhány munkatársával. Egyikük, Németh István hangtechnikus, hangrestaurátor, gyűjtő; vele voltam először gyűjteni Erdélyben a háromszéki úgynevezett Szentföldön, szintiszta katolikus falvakban, épp

---

¹ KÁJONI János, *Cantionale Catholicum*, Csíksomlyó, 1676.

egy olyan gyűjtésnek már hangzó felvételekkel történő megismétlésén, amelynek célja az 1950-es évek végén a Kájoni *Cantionale* énekeinek felgyűjtése volt, és ezt annak idején Forrai Magdolna Gregoria nővér végezte, Domokos Pál Péter iránymutatásai alapján.

Életem másik meghatározó személye Domokos Pál Péter lánya, Domokos Mária zenetörténész, népzenekutató, aki egyházzenei disszertációm témavezetője volt. A doktoriskola után a Zenetudományi Intézetben többek között a *Kájoni énekeskönyv* kiadásainak egymáshoz viszonyított eltéréseivel, az énekszövegekhez tartozó dallamutalásokkal foglalkozom, s legfőképp azoknak egy, a 18. században erdélyi ferencesek által összeírt dallamait is tartalmazó kézirattal, az úgynevezett *Deák–Szentes kézirattal*, amelyet 2013-ban sikerült kiadni; valamint ezen énekek és dallamok népzenei továbbélésével az énekek használati helyén, vagyis a magyar nyelvterület keleti részén, Székelyföldön, Bukovinában, illetve Moldvában. Ezen énekeket azonban „használták” misztériumjátékokban, iskoladrámákban, így pl. előfordulnak a 18. századi csíksomlyói passiójátékokban is.

HR: *Mielőtt a Kájoni énekeskönyv részleteibe belemélyednék, mutassa be az énekeskönyvek műfaját, csak röviden, hiszen erről volt már szó az előző Égi múzsa-adásokban is.*

KR: Kájoni énekeskönyve a 17. század második felében látott napvilágot, azután, hogy a népének elvált a gregoriántól, amikor már a liturgián kívül, a paraliturgiában is használatosak lehettek az énekek, vagyis amikor a mai értelemben vett népének kialakult. A korábbi századokban ugyanis kezdetben csak elvétve, szórványosan láthatunk énekszövegeket (sokszor fordítás gyanánt, a későbbiekben már természetesen költeményként), majd dallamokat is, vagyis ekkorra már

több kéziratos és nyomtatott énekeskönyv is napvilágot látott. Míg a protestánsoknál sorra készültek énekeskönyvek, a katolikusok e tekintetben utánuk jártak. A 17. század közepén, 1651-ben jelent meg első nyomtatott és egyúttal kottás énekeskönyvünk, a *Cantus Catholici*,² amelyet számos átdolgozott kiadás, vagy épp azonos nevű, de új énekeskönyv követett. A 17. században ezen felül két nagy gyűjtemény született, melyek megőrizték a korábbi korok énekeit (egyes gregorián műfajokat és főként népénekeket), de újakkal is gyarapították az énekkincset. Az egyik Illyés István zsoltári és halottas énekei 1693-ban, ugyancsak kottával,³ valamint Erdélyben Kájoni János énekeskönyve.

HR: Melyek az alapvető tudnivalók a Kájoni énekeskönyvről?

KR: Kájoni János a 17. század erdélyi ferences polihisztor, pap, fordító, énekszerző, a *kuszatódia* történetének és egy gyógynövényes füveskönyv, úgynevezett *Herbárium* írója, nyomdaalapító; Nagyszombatban tanulva Erdélyben orgonaépítő és különböző egyházi művek összegyűjtője, illetve szerzője is.

Az Erdélyi Fejedelemségben gyakorlatilag a ferences rendházak jelentették a katolikus hit fenntartását. Csíksomlyón volt a központ, Kájoni Mihházán és Gyergyószárhegyen is működött (földi maradványai utóbbi kriptájában vannak). Kájoni műveinek egy része nyomtatott, az énekeskönyv volt például az általa létrehozott csíksomlyói nyomda első terméke 1676-ban. Műveinek más része kéziratos, a zenét is tartalmazó egyszólamú vagy tabulatúras lejegyzésűek. Nagy zenei gyűjteményei folyamatosan látnak napvilágot : bő hús

---

² SZÖLŐSY Benedek, *Cantus Catholici*, Lőcse, 1651.

³ ILLYÉS István, *Halottas énekek*, Nagyszombat, 1693.; Uő., *Sóltári Énekek*, Nagyszombat, 1693.

éve a *Kájoni Kódex*,⁴ tíz éve az *Organo Missale*,⁵ legújabbban pedig egy gyönyörű faksimile kiadásban a *Sacri Conventus*.⁶

A népénekeket is szisztematikusan gyűjtötte össze Kájoni, így készült például a gyönyörű írású, kottát is tartalmazó úgynevezett *Csikcsobotfalvi kézirat*, melyet az 1651-es *Cantus Catholici* kiegészítésének szánt, és amit végül az 1676-os *Kájoni Cantionaléban* fel is használt. Kájoni műveit Domokos Pál Péter sorba veszi a *Kájoni énekeskönyv* modernizált, már kottákkal együtt megjelentető 1979-es művében, amelynek címe: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”⁷. Ez az énekeskönyv, a *Cantionale Catholicum*, a legnagyobb ilyen gyűjtemény: 820 latin és magyar nyelvű énekszöveget tartalmaz. A kor szokásának megfelelően az énekeknel általában *ad notam* jelzést találunk, ami egy, a korban ismert ének dallamára utal. Például a mostanában a templomokban énekelt *Szűz Mária e világra néküink szent Fiát hozá* kezdetű ének fölött a „Nota eadem” jelzés olvasható, amely az énekeskönyv előző darabjára, ennek latin eredetijére, a *Gratulare Virgo singulare privilegio* énekre utal; ugyanakkor a *Szűz Mária e világra néküink...* szerepel az

---

⁴ Saviana DIAMANDI, Ágnes PAPP, *Codex CAIONI saeculi XVII (facsimile)*, București, Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor din România – MTA Zenetudományi Intézet, 1993 (Musicalias Danubiana 14.a); Saviana DIAMANDI, Ágnes PAPP, *Codex CAIONI saeculi XVII (transcriptiones)*, București, Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor din România – MTA Zenetudományi Intézet, 1994 (Musicalias Danubiana 14.b*, b**).

⁵ RICHTER Pál (ed.), *KÁJONI János: Organo Missale 1667*, Csíkszereda, Státus Könyvkiadó, 2005.

⁶ KÁJONI János: *Sacri Conventus Diversorum Aethorum, Praesertim Ludovici VIADANAE [...] (MIKHÁZA, 1669)*, Dévai Szent Ferenc Kiadó, 2015. Benne PAPP Ágnes tanulmánya Kájoni Jánosról és művéről: PAPP Ágnes, *Sacri Conventus: a muzsikás Kájoni*, in: *KÁJONI, i. m.*, 5–55.

⁷ DOMOKOS Pál Péter, „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”: *KÁJONI János, Cantionale Catholicum*, PETRÁS Incze János, *Tudósítások*, Budapest, Szent István Társulat, 1979.

újévi Ó szép Jézus, ez új esztendőben, de például egy latin énekszöveg fölött is nótatalásként.

HR: *Akkor Kájoni megelégedett e nagy gyűjtemény szövegkiadásával, és mit lehet tudni az énekeskönyv későbbi kiadásairól? Azok is ennyire jelentőssé váltak, vagy a kottákat, dallamokat tekintve bennük már megjelennek ezek a dallamok?*

KR: Kájoni eredeti célja az volt, hogy kottával együtt jelentesse meg a *Cantionalét*. Alig több mint fél évszázad múlva, 1719-ben Balázs Ágoston ferences szerzetesre jutott az a feladat, hogy az időközben elfogyott énekeskönyvet a csíksomlyói nyomdában újra kiadja, de benne az énekek egy részét dolgozza át szövegileg. Ebbe a 804 éneket tartalmazó második kiadásba⁸ néhány oldal erejéig kotta is került, mégpedig a kántorok számára közölték a zsoltártónusokat, azonban az énekeskönyv énekeinek dallamai ekkor sem jelentek meg. A zene- és irodalomtudomány főként ezzel a két, tartalmilag egymáshoz nagyon közel álló kiadással foglalkozik. A templomba járók is számos olyan népénekkel találkozhatnak (az *Éneklő Egyház* énekeskönyvben), amely az 1719-es, második kiadásban jelenik meg először, mint például a *Mikor Máriához az Isten anyala*, a *Ne szállj perbe énvelem*, vagy mint a *Cantionaléban* „Új ének” felirattal az *Ó, ki az oltáron kenyér színe alatt* kezdetű ének. A néphagyománynak köszönhetően azonban a népzene kutatás még több énekkel találkozik ebből a körből (mint például a karácsonyi *Ím midőn mindenedet* is az 1719-es, második kiadásban jelenik meg), sőt számol a *Cantionale* harmadik kiadásával is.

---

⁸ BALÁZS Ágoston, *Cantionale Catholicum*, Csíksomlyó, 1719.

1805-ben (majd 1806-ban utánnnyomásban) Andrási Rafael ferences szerzetes jelentette meg ugyancsak Csíksomlyón a kor liturgikus szokásaihoz igazodó új énekanyaggal, az úgynevezett miseénekekkel kibővített énekeskönyvet, melynek már más is lett a címe: *A keresztény katolikusok egyházi énekeskönyve*⁹. Ugyan címlapján még utal a Kájoni *Cantionale* első két kiadására és azok szerkesztőire, azonban tartalmában lényegesen eltér elődeitől: sok éneket kihagy, vagy jelentős mértékben átdolgozza, átfogalmazza és általában nagyon lerövidíti azokat, de természetesen új énekeket is közöl. A néphagyományban számos helyütt ennek a kiadásnak a szövegváltozatát őrizték meg máig (elsődlegesen Moldvában, míg például a bukovinai székelyek általában a második kiadás énekeit tartották fenn). Az énekeskönyv harmadik kiadása is csak nótautalással jelzi a dallamot.

Kottával, sőt orgonakisérettel csupán a 20. század első felében jelent meg egy *Erdélyegyházmegyei énekeskönyv* című gyűjtemény (amit magam a *Cantionale* negyedik kiadásának tekintek), amit már nem ferences szerzetes, nem is a somlyói ferences nyomda, hanem Baka János kántortanító adott ki Gyergyószentmiklóson.¹⁰

HR: *Tebát Kájoni János a 17. században dallammal együtt szerette volna kiadni az énekeskönyvet, de ez a 19. századig a későbbi kiadásokban sem valósult meg, hogyba jól értem. Mégis honnan tudjuk, hogy milyen dallamon énekelhették ezeket az énekeket? Létezik, léteznek*

---

⁹ ANDRÁSI Rafael, *A' Keresztény Katolikusok Egyházi Énekes Könyve*, Csíksomlyó, 1805, majd 1806.

¹⁰ *Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv a róm[ai] kath[olikus] kántorok, a nép és ifjuság használatára; Régibb és újabb énekeskönyvek-, a kántorok és a nép ajkán élő hagyományos énekekből összeállította és orgonakisérettel ellátta Baka János csíkszentmártoni ny[ugalmozott] kántortanító, Gyergyószentmiklós, [1921].*

valamiféle zenei gyűjtemények, amelyek kifejezetten ezeknek az énekeknek a dallamát tartalmazzák?

KR: Igen is, illetve nem is. Sajnos, egyelőre olyan gyűjtemény nem került elő, amely az énekeskönyv valamennyi szövegéhez megadná a dallamot. Sőt olyan sem, ami csak a *Cantionale* dallamait tartalmazza. De természetesen létezett, létezhetett, mivel Kájoni kottával készült kiadni művét. A zenetörténet egy 18. századi erdélyi ferences kéziratot, az úgynevezett *Deák–Szentés kézirat*ot tekinti a Kájoni *Cantionale* dallamforrásának. De vannak más, hasonló körülmények között keletkezett kéziratok is, melyek tartalmazznak *Cantionale*-beli énekekhez való dallamokat. Jelenlegi tudásunk szerint a *Deák–Szentés kézirat* a legteljesebb ilyen dallamgyűjtemény, mely a legnagyobb számban ad Kájoni énekeskönyvéhez dallamokat. E népének-anyagon túl a kéziratban misék, litániákhoz való Kyriék, barokk kanciók találhatók, illetve a kottás kézirat végén függelékként teljes népénekszövegek is szerepelnek.¹¹

HR: *Korábbi adásainkban már a Kájoni Cantionaléről és e kéziratról esett szó. Hubert Ildikó a Boldogasszony anyánk népénekeről szóló adásban a Deák–Szentés kéziratban olvasható szöveget elemezte, a Jaj, nagy kedven tartott szerelmes szülöttem kezdetű Mária-síralmat pedig Szelestei Nagy László tanár úr olvasta föl a Canticionale 1719-es kiadásából.*

Kájoni énekeskönyve kikerülhetetlen, és szükségeltetik a zene. Szeretném, ha bemutatná nekünk ezt a dallamot:

---

¹¹ KÓVÁRI Réka, *Deák–Szentés kézirat / The Deák–Szentés Manuscript*, Budapest, Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2013 (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források, 6).

KR:

Jaj, nagy ked - ven tar - tott sze - rel - mes szü - löt - tem,
ki nél - kül már ez vi - lág - ban hól - tig ár - va let - tem.

„Jaj, nagy kedven tartott szerelmes szülöttem,
Ki nélkül már ez világban holtig árva lettem.

Hol vagy két szememnek tündöklő világa,
Elepedett bús szívemnek csendes boldogsága.

Hol vagy én szívemnek buzgó kívánsága,
Életemnek mézzel folyó kedves vígassága?

Mondjátok meg nékem, oh ti magos hegyek,
Születtemnek keresnie vajon merre menjek?

Mutassatok utat, oh ti olaj kertek,
Születtemet hol megfogták, véle merre mentek?

Ah! ti nagy darabos, éles köves utak,
Szent fiának vércsöppeit, látom, itt hullottak.

Jaj, ez bizonyára nagy szomorú jele,
Előmben fúj halálának immár hidek(!) dere.

Sírjátok énvelem, jó asszony barátim,
E világban kik tudjátok az én árvaságim.

Megepedett szívem; kérlek, ne hagyjatok,
Elfáradtam, nem mehetek tovább; jaj, fogjatok.

Enyhítsd siralmidat, keserves Mária,
Mert Szent Fiad harmadnapra feltámad, azt mondta.

Mi is a keserves Úr Jézus anyjával
Siránkozzunk Szent halálán szerelmes Fiának.
Ámen”¹²

HR: *Mit lehet tudni e dallamot is tartalmazó Deák–Szentés kéziratáról, keletkezéséről, elnevezéséről?*

KR: Történetéről keveset tudunk. Ami biztos, hogy 1926 októberében vásárolta meg az Országos Széchényi Könyvtár elődje, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára egy bizonyos Balogh Zoltántól ezt a kéziratot, ami egy 1741-es csíksomlyói kottás nyomtatvány, a *Hymni Vesperarum* végéhez volt kötve. Ezt a kolligátumot a könyvtárban szétválasztották, a kéziratot bekötötték, majd a második világháború idején – valószínűleg a könyvtárat 1945-ben ért bombatalálat következtében – egy időre elveszett, s csak az 1969-es raktárrendezés során került elő. Sajnos ekkorra megcsonkult, a 142 oldalas kéziratból eltűnt 38 oldal. E hiányos kéziratot az ezredfordulón restaurálták és újrakötötték, ma az OSZK Zeneműtárában őrzik. Az elnevezés a kézirat két, név szerint ismert, erdélyi ferences használójának nevéből származik. Van ugyanis egy latin nyelvű bejegyzés a kottás rész végén a szöveges függelék előtt, mely szerint Deák Imre 1774-ben használatra átengedte Szentés Mózesnek.¹³

---

¹² KÁJONI 1719, 124.; *Deák–Szentés kézirat*, 34. (Nr. 71.)

A DVD-n a 11. szám: "Jaj, nagy kedven tartott szerelmes szülőtem,,

¹³ „*Ad Usum Concessit P. Moysi Szentés, P. F. Emericus Deák, 1774.*”, *Deák–Szentés kézirat*, 122.

HR: *A szöveg tehát csonka. Hogyan sikerült mégis megjelentetni nemrég a teljes Deák–Szentés kéziratot?*

KR: Ez azoknak a másolatoknak köszönhető, amelyeket a háború előtt készítettek még a teljes kéziratról. Egy ilyen teljes másolatról tudunk, Saád Henrik ciszterci szerzetes pap az 1930-as években kiadásra elő is készítette a kéziratot, tanulmányának címe: „*Orgonakönyv Kájoni János Cantionaléjának második, Balázs Ágoston által rendezett, 1719-es kiadásához*”. Sajnos, ez sem hozzáférhető, de mind a dallammásolatoknak, mind a tanulmányoknak létezik egy előzménye, ami már a *Deák–Szentés kézirat* őrzési helyén található. Papp Géza zene-történész hagyatékában van egy fénymásolat a Saád-féle tanulmány kottamellékletéből, mely szerint Saád csak a kézirat *Cantionaléval* összefüggő részét adta volna ki. Maga Papp Géza is e részből készített másolatot, ami tulajdonképpen a kézirat dallamtörténeti szempontból legjelentősebb része.

HR: *Most pedig térjünk vissza a Kájoni Cantionale első kiadására! Ha kézbe vesszük az énekeskönyvet, mekkora méretű, hány oldalas ez a kötet, milyen a külseje, írja le a hallgatóknak, hogy könnyebben maguk elé tudják képzelni a kötetet.*

KR: Körülbelül 18x15 cm-es, 800 oldalas, vaskos könyvről van szó. Benne az énekszövegeket – néhány kivételtől eltekintve – versszakonként új sorba, de azon belül egybefüggően, tördelés nélkül szedték. A könyvnek e nagysága nem lehet meglepő, ha a népének életét nem a mai, templomban (a szentmiséken) használatos módon képzeljük el (úgy, hogy egy-két versszak hangozhat csak el, áldozáskor és kivonulásra ugyan több, de általában nem az összes). Nem ritka a 10–20–30 strófaszám, de alkalmanként (például Jézus szenvedéstörténetét elbeszélő, vagy a kereszten függő testének

egyres részeihez szóló énekeknel, Mária-siralomnál) előfordul 70, 116 vagy 152, sőt 162 versszakszám is.

HR: *Már sok mindenről beszélünk az énekeskönyv kapcsán, de miért lett ennyire jelentős alkotás, és mit lehet tudni a motivációjáról? Volt-e valamilyen konkrét célja az énekeskönyv elkészítésének?*

KR: A 17. század legterjedelmesebb katolikus gyűjteményéről van szó. Benne megtalálhatók az 1651-es *Cantus Catholici* énekei (és csak nyomatékul emlékeztetnék, hogy a *Cantus Catholici* felvidéki megjelenése után tizenöt évvel nyomtatta ki Kájoni énekeskönyvét Erdélyben), de merített katolikus imádságos könyvekből, elmélkedésgyűjteményekből. Jelentősége, s egyúttal a második kiadás életre hívásának egyik oka, hogy protestáns énekek is szép számmal olvashatók benne. Kájoni János ismerte korának magyarországi és felvidéki énekanyagát, felismerte és ismertté kívánta tenni a más vallásúak értékes énekeit is. Nem utolsósorban pedig – s ezt évszázados távlatból népzenei gyűjtések igazolják –, egybe kívánta gyűjteni Erdély hagyományos énekeit is. Így alakult ki ez a páratlan, hatalmas gyűjtemény.

HR: *Még nem beszélünk az Énekeskönyv belső felépítéséről. Milyen részekből áll a könyv?*

KR: Ahogy a történeti énekeskönyvek többsége, több fejezetből, sőt Kájoni esetében is több, mégpedig három, önálló címlappal rendelkező részből áll a *Cantionale*, aminek az oldalszámozása folyamatos. Tematikus tartalma is követi a 16–17. századi énekeskönyvek szokásos beosztását. Az első részben az egyházi év időszakaira és ünnepeire találunk énekeket: adventtől úrnapig, amely tulajdonképpen a *Temporale* rész; a másodikban, mintegy a *Sanctorale* részben dicsőítő-,

szentségi-, Máriáról és a szentekről szóló énekek, továbbá ordinárium tételek, himnuszok és zsoltár-parafrazisok szerepelnek; a harmadik részben halotti- és utolsó dolgokról szóló énekek, vesperás litániák és strófikus passiók vannak.

HR: *Az adás elején említettem, hogy egy éneket kiemelünk a kötetből, amelyről beszélgetünk részletesebben is. Melyik lesz ez az ének, és van-e valami különleges oka, hogy erre az énekre esett a választás?*

KR: Aktuálisan választottam az *Ó szép fényes kis csillag* kezdetű éneket, ami január 6-án, Vízkeresztkor hangzott el. Azon az főünnepünkön, amelyet a katolikus egyház régen és második éve újra a naptárilag megszabott napján ünnepel nálunk is. Azon a főünnepünkön, melyen régen Krisztus hármas epifániájára, megjelenésére emlékezett az egyház: az első a Napkeleti bölcsek előtti megjelenés, mint királyt, az egész föld (a pogányok is) imádják; a második Jézus nyilvános működésének kezdetekor, első csodájának tétele, isteni hatalmának kinyilvánítása a kánai menyegzőn; a harmadik pedig Jézus megkeresztelkedése, az Atya és a Szentlélek kinyilvánítása számunkra, emberek számára a Fiúról. Valaha tehát mindezt, Krisztus három megjelenését, életének valamit „kinyilvánító” pillanatát az egyház egyetlen napon ünnepelte.

Számos olyan népénekünk van, amelyet ha a liturgiában vagy közösségi alkalmakon énekelnénk, úgy éreznénk, mintha hittanórán vennénk részt, vagy egy jól megfogalmazott, tanító prédikációt hallanánk. Ugyanis egyszerűen elmondják, mit is ünnepel az egyház azon a napon, elmesélik, mi történt akkor, s az ünnep vagy a nap „időszakiságát” beleágyazzák az üdvtörténetbe, hozzákapcsolják saját életünkhöz, viselkedésünkhöz, illetve emlékeztetnek Isten iránti kötelességünkre. Egyszerűen a szó legnemesebb értelmében tanítanak. Választott énekünk is ilyen. Ugyan vízkeresztnek

csak az egyik mozzanatát meséli el, ahogy a népelemek többsége¹⁴, mégpedig a Napkeleti bölcsek kisdéd előtti hódolatát, viszont a három ember három ajándékának értelmét magyarázza: Jézus egy személyben Király (aranyat kap), Isten (tömjént kap), és Ember (mirhát kap, amit temetéskor használtak). Szép hagyomány, hogy ahol tudják, ott csak ekkor, Vízkeresztkor (vagy népies nevén Három királyok napján) helyezik a templomi Betlehemhez a kisdéd Jézus jászolához Gáspár, Menyhért és Boldizsár alakját. A háromkirály-járás vagy csillagozás, csillagjárás is szép népszokás volt, melynek gyökere visszanyúlik egészen a középkori gregorián csillagjátékig (Tractus stellae). A kánai menyegzőre emlékező ünnepet követő farsangi időszakban pedig a lakodalmak voltak.

HR: *A Kájoni Cantionaléban hogyan olvasható ez az ének? Van valami érdekessége ennek?*

KR: Választott vízkereshti énekünk az 1676-os, első kiadásban még latinul is olvasható. Az 1719-es, második kiadásban már csak magyarul, apróbb változtatással, mint „Ó te fényes” helyett „Ó szép fényes kis csillag”, „megkeresnéjék” helyett „hogy megkeresnék”, vagy a helyes szótagszám kialakítása miatti javításokkal: „szíveket felgerjeszték” helyett „szíveket gerjeszték”, és „szívében vött volna” helyett „szívébe vöt völt”; vagy épp egy megváltoztatott szó miatti nyelvtani egyeztetés vált szükségessé rögtön az ének elején: „Ó te fényes kis csillag ki ez nap támadál” helyett „Ó szép fényes kis csillag ki ez nap támada”. Ez gyakorlatilag elenyésző változtatás a második kiadás szerkesztőjétől, amit az 1805-ös, harmadik kiadás szerkesztője ezen ének esetén önmagához ké-

---

¹⁴ Maga a hármas ünnep-titok a zsolozsmatételekben jelenik meg együtt.

pest alig múlt fölül, vagyis teljesen felismerhetők a versszakok, azokon épp csak itt-ott költ át, illetőleg egy történetet elmesélő versszakot illeszt még bele.¹⁵

Befejezésül e vízkereshti éneket a Kájoni *Cantionale* 1719-es, második kiadásának szövegével, az ugyancsak 18. századi *Deák-Szentes kézirat*ban található dallamon mutatjuk be. Ezt az éneket egyébként Erdélyben és Bukovinában a házszentelés alkalmával énekelték (Moldvában egy másik, *Cantionale*- és *Deák-Szentes kézirat*beli éneket a *Királyoknak királyának* kezdetűt használták ugyanebben a funkcióban). Figyelhetünk az ének tanító jellegére, vagy csak egyszerűen a Napkeleti bölcsék történetének elmesélésére.

HR: *Akkor halljuk az éneket és megfigyeljük benne ezt a tanító jelleget is!*

KR:

O szép fényes Kis Csillag, Ki ez nap táma-da,
 Ki-nek fényc'világot mind szelylyel béjára,
 e'világnak se-tett-se-get el-tavosztá-tá.

¹⁵ KÁJONI 1676, 108. (=DOMOKOS 1979, Nr. 173.), *Ó te fényes kis csillag*, 1719, 82. *Ó szép fényes kis csillag*, 1805, 72. *Ó lelkünket ébresztő új csillag*. Latinul: *O praeclara lucida*, KÁJONI 1676, 107. (=DOMOKOS 1979, Nr. 172.).

„Ó szép fényes kis csillag, ki ez nap támada,
Kinek fénye e világot mind széjjel béjára,
E világnak setétségét eltávoztatá.

Világ végén három Szent Királyok szíveket gerjeszték,
Három némű ajándékkal ők eleredének,
E világnak áldott Urát hogy megkeresnék.

Minekutána ők eleredének mind Betlehemiglen,
A ház felett megállapék, ahol Szűz Mária
Tartja vala ő Szent Fiát, e világ Urát.

Egyetemben házba bémenének, ékest köszönének,
Megismérék, hogy a Gyermek ő Istenség volna,
Bizony Ember e világerért halandó volna.

Arannyal, a szent ajándékkal Királysága voltát,
Szent Temjénnel megmutaták Istensége voltát,
Szent Kenettel megmutaták halandó voltát.

Más úton hazaeredének angyali szózat miatt,
Hogy Heródes elfeledné az ő nagy haragját,
Kit a gyermek felől hallván szívébe vött volt.

Ezt tinéktek csak például mondjuk, hogy megtanuljátok,
Szent Királyoknak járásából ezt ti így higgyétek,
Hívén Krisztust, bizony Embert és bizony Istent.
Ámen”¹⁶

Az elhangzás ideje: 2015. február 6. 16.30

---

¹⁶ KÁJONI 1719, 82.; *Deák-Szentés kézirat*, 28. (Nr. 57.) A DVD-n a 12. szám: „Ó szép fényes kis csillag”.

KÓVÁRI RÉKA

Jelenlegi munkahely: Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi
Intézet (MTA BTK ZTI)

Főbb munkái:

A kézdalmási betlehem-játék. Magyar Egyházzene VIII/1 (2000/2001)
31–48.

Énekek az 1721–1739 között előadott csíksomlyói misztériumjátékokban, In:
CZIBULA Katalin – EMÓDI András – JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs (szerk.):
Dráma – múlt – színház – jelen – Tanulmányok a dráma és színház történet köréből. (A Régi Magyar Színház Sorozat Negyedik Kötete) Erdélyi Múzeum-
Egyesület – Partium Kiadó, Oradea, 2009, 241–257.

*Etelközi fobások. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincs-
tárából.* Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2005, 167 p., audio CD mel-
lékkel. (társszerző: Harangozó Imre)

Georgius Zrunek két nyelvű karácsonyi miséi, In: *Szín – játék – költészet. Tanul-
mányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*, szerk. CZIBULA Katalin – DE-
METER Júlia – PINTÉR Márta Zsuzsanna, Partium Kiadó – Protea Egye-
sület – reciti, Budapest – Nagyvárad, 2013, 131–144.

Népelekek Kodály székegyföldi és bukovinai gyűjtésében, In: *Festum agent tibi. Kö-
szöntő írások Ullmann Péter Ágoston O.Præm. 75. születésnapjára.* (Felelős ki-
adó: Balogh P. Piusz O.Præm., kormányzó perjel) Gödöllői Premontrei
Perjelség, 2015, 97–108.